

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки
Кафедра правознавства
Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

КОЛЕСНИК КАТЕРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.518:347.426.6

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ
ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ**

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ Колесник К.О.

Керівник роботи
Василенко Леся Павлівна
кандидат юридичних наук,
доцент

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2020 р.

Завідувачка кафедри правознавства

к.ю.н., доцент _____

Р.Д. ЛЯШЕНКО

(підпис)

«__» _____ 2020 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Колесник Катерина Олександрівна захистила кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК _____

(підпис)

Т.П. Грушевська

АНОТАЦІЯ

Колесник К.О. Особливості відшкодування шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки. – Випускна кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Випускна кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Роботу присвячено комплексному та всебічному дослідженню проблематики суспільних відносин, пов'язаних з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Проаналізовано зміст наукових праць стосовно особливості відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, що дало змогу визначити підстави та умови деліктної відповідальності у разі завдання шкоди транспортними засобами, в тому числі і при їх взаємодії. Крім того досліджено особливості відшкодування шкоди, заподіяної іншими видами джерел підвищеної небезпеки, такими як об'єктами тваринного світу. Проведений детальний аналіз особливості визначення джерела підвищеної небезпеки в галузі медицини.

Ключові слова: відшкодування шкоди, джерело підвищеної небезпеки, транспортні засоби, деліктна відповідальність.

SUMMARY

Kolesnyk K. Features of compensation for damage caused by a source of increased danger. – Graduation thesis on the rights of the manuscript.

Graduation qualification work for a master's degree in specialty 081 – Law.
– Polissya National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to a comprehensive and comprehensive study of public relations issues related to compensation for damage caused by a source of increased danger. The content of scientific works on the peculiarities of compensation for damage caused by a source of increased danger, which allowed to determine the grounds and conditions of tort liability in case of damage by vehicles, including their interaction. In addition, the features of compensation for damage caused by other types of sources of increased danger, such as wildlife. A detailed analysis of the features of determining the source of increased danger in the field of medicine.

Key words: compensation for damage, source of increased danger, vehicles, tortious liability.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ «ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ» В ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ.	10
1.1. Історія розвитку інституту джерела підвищеної небезпеки	10
1.2. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки	13
Висновки до першого розділу	18
Розділ 2. ОСОБЛИВІСТЬ НАСТАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ ЗАВДАНУ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	20
2.1. Умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки	20
2.2. Звільнення від відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки	24
Висновки до другого розділу	27
Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ	29
3.1. Відшкодування шкоди, заподіяної джерелами підвищеної небезпеки, які використовуються в галузі медицини	29
3.2. Відшкодування шкоди, заподіяної окремими об'єктами тваринного світу.	33
Висновок до третього розділу	40
ВИСНОВКИ	42
Список використаних джерел	45

ВСТУП

Актуальність теми. Вивчення законодавства, теорії та практики, стосовно цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки (далі ДПН) доводить, що актуальність та практична значущість даного інституту зростає з кожним роком.

Це обумовлено ускладненням властивостей сучасного виробництва, а також збільшенням кількості і розширенням видового складу джерел, які являються підвищено небезпечними, що мимоволі викликає зростання масштабу їх негативного впливу.

Зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди (деліктні зобов'язання), будучи позадоговірними охоронними зобов'язаннями, забезпечують захист прав та інтересів громадян, юридичних осіб, публічно-правових утворень, і зорієнтовані на відновлення майнового положення потерпілих до стану, який існував до вчинення правопорушення. Таким зобов'язанням визнається, в тому числі, зобов'язання по відшкодуванню шкоди, завданої ДПН.

Цивільним законодавством закріплений перелік спеціальних норм, покликаних врегулювати зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди діяльністю, що створює підвищену небезпеку. Однак їх наявність у системі законодавства не усуває всіх проблем, які виникають в процесі їх правозастосування. Про складність і неоднозначність проблеми такої відповідальності свідчить множинність дисертаційних та монографічних досліджень, статей у наукових та періодичних виданнях, різноманітність судової практики по даній категорії справ. Одним з найбільш дискусійним і основоположним залишається також питання про поняття ДПН, оскільки як вірно відзначив Б. С. Антімонов, «виявлення поняття ДПН необхідно для визначення меж застосування норм статті про відповідальності за шкоду, заподіяну таким джерелом».

Таким чином, дослідженню та аналізу підлягають питання, що стосуються вироблення прийнятного для практики визначення поняття ДПН,

правової природи відповідальності за шкоду, заподіяну дією ДПН, загальних підстав такої відповідальності, обставин, які звільняють від відшкодування шкоди і виключають відповідальність за заподіяння шкоди ДПН.

У зв'язку з цим, перед доктриною цивільного права ставиться завдання поглибленого вивчення проблем розглянутого виду зобов'язання.

Ступінь наукової розробленості становлять праці вітчизняних фахівців, що займаються розробкою теоретичних і практичних аспектів відповідальності за шкоду, заподіяну ДПН: Антімонов Б. С., Харитонов Є. О., Шимон С. І., Шапошніков С. Д., Гринько С. Д., Лесько Ю. В., Братель О. Г., Отрадна О. О. та інші науковці. Загальнотеоретичну основу дослідження склали праці вчених-цивілістів, О.С. Іоффе, О.А. Красавчікова, С. М. Братуся, Н.С. Кузнецової тощо.

Метою даного дослідження є аналіз правових норм, існуючих теоретичних положень, а також матеріалів практики, що стосуються питань відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Для досягнення поставленої мети були виконані наступні **завдання**:

проаналізувати історію розвитку інституту джерела підвищеної небезпеки;

охарактеризувати поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки;

виокремити умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки;

проаналізувати звільнення від відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки;

простежити особливість відшкодування шкоди, заподіяної джерелами підвищеної небезпеки, які використовуються в галузі медицини;

проаналізувати особливості відшкодування шкоди, заподіяної окремими об'єктами тваринного світу.

Об'єктом дослідження є цивільно-правові відносини, що виникають при заподіянні шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

Предмет дослідження є особливості відшкодування шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальні та спеціальні наукові методи, серед яких чільне місце посідає загальнонауковий діалектичний метод із системно-функціональним підходом до аналізу досліджуваних явищ. Застосування цього методу дозволило розглянути інститут відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, як елемент правової системи, що знаходиться у процесі постійного розвитку, і визначити його місце в системі зобов'язань.

В рамках зазначеного методологічного підходу використано також формально-логічний метод, за допомогою якого досліджувалися законодавство щодо відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки, практика його застосування. Метод системного аналізу і синтезу дозволив визначити місце відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки у системі юридичних гарантій та способів захисту прав громадян (п.п. 1.2., 2.1.). Формально-юридичний метод допоміг визначити недоліки сучасного законодавства та запропонувати шляхи їх вирішення (п.п.п.п. 1.2, 1.3., 2.1., 2.2.).

На цих методологічних засадах здійснювалися збір, обробка та аналіз емпіричного матеріалу.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету, на науково-практичних конференціях та семінарі: VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі» (Житомир, 19 березня 2020 р.); XVI Всеукраїнській науково-практичній конференції Поліського національного університету «Екологія. Наука. Практика 2020» 21 травня 2020 року, а також на I Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Правова політика України: історія та сучасність» (Житомир, 8 жовтня 2020 р.). та I Всеукраїнському науково-

практичному семінарі Державного університету «Житомирська політехніка» «Правова політика України: історія та сучасність» 8 жовтня 2020р.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні висновки та практичні пропозиції, сформульовані у даному дослідженні, можуть бути використані у навчальній, нормотворчій та практичній діяльності щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (40 найменувань).

Розділ 1. ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ «ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ» В ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ.

1.1 Історія розвитку інституту джерела підвищеної небезпеки

Інститут ДПН починає з'являтися в кінці XIX століття. Норми, що встановлюють відповідальність, яка виникає із заподіяння шкоди завданої ДПН (предметами), можна помітити в статті 683 Зводу цивільних законів, статті 92 Загального статуту російських залізниць, додатках до статей 1564-15624 «Статуту про промисловість» та ін. [1, с. 126]

При цьому вони відповідають «конструкціям радянських кодексів, безпосередньо містять ознаки такої відповідальності».

Слід зауважити, що розвиток правових норм про відповідальність за шкоду, заподіяну ДПН багато в чому було обумовлено впливом німецького цивільного права і перш за все появою Прусського імперського Закону 1871 г. «Про обов'язкову відповідальності». [2, с. 234]

Т. М. Яблочков, відзначав, що «імперський закон від 07.07.1871 р є зразком для всіх наступних європейських законодавств». [3, с. 3]

Автор вказує також, що на «німецький закон 1871 р посилався безпосередньо російський законодавець при складанні норм про відповідальності залізничних підприємств в 1878 р». [3, с. 3-4.]

Т.М. Яблочков в своєму дослідженні «Змішаної провини» наводить доказ того, що «Німецьке законодавство в даному випадку не тільки було прототипом для внесення відповідних змін і доповнень до цивільного законодавства в частині відповідальності залізничних і пароплавних підприємств, але і використовувалося в судовій практиці того часу як джерело для тлумачення статті 683 «Свода Гражданских Законов», яка як раз і була присвячена відповідальності залізничного підприємства за заподіяну шкоду». [3, с. 3.]

Потрібно відзначити, що відповідальність за заподіяння шкоди при експлуатації залізниць була відома дореволюційному законодавству і раніше

з 1857 р Однак редакція статті. 683 «Свода Гражданских Законов» в редакції від 1857 р зберігала силу до прийняття Спільного статуту залізниць і внесення відповідних змін до ч. 2 ст. 683 «Свода Гражданских Законов», що відбулися в 1878 р, і передбачала, що відповідальність залізничної компанії настає тільки, якщо «каждое, случившееся на железных дорогах несчастье, когда оно произошло от причин, предусмотренных при отправлении или движении поезда, но не отвращённых принятием надлежащих мер или, когда оно вообще могло быть предусмотрено, но оставлено без внимания».[3, с. 3]

Норма статті 688 «Свода Гражданских Законов» встановлювала відповідальність за заподіяння шкоди на власників «Диких і інших небезпечних тварин»; проте згідно з цією статтею (на відміну, наприклад, від § 833 Німецького цивільного укладення) власник дикої тварини відповідав виключно на засадах провини.[3, с. 4].

У книзі п'ятій проекту Цивільного уложення, представленої в Державну думу в 1913 році, покладання підвищеної відповідальності передбачалося ст. ст. 2621 і 2622. Стаття. 2621 зазначеного проекту встановлювала відповідальність за заподіяння смерті або тілесне ушкодження внаслідок небезпеки, пов'язаної із залізничним рухом. [4, с. 125]

Наступна - стаття 2622 присвячена була «відповідальності у випадку заподіяння кому-небудь смерті або тілесного ушкодження на фабриці, заводі або гірському промислі внаслідок дії машин або інших знарядь, або внаслідок яких-небудь небезпечних для життя і здоров'я умов даного виробництва, а так само в разі заподіяння кому-небудь смерті або тілесного ушкодження при особливо небезпечних будівельних підприємствах, як-то: при спорудженні тунелів, мостів, портів і т. п. ».[5, с. 437]

При цьому умови відповідальності «власника підприємства» були ті ж, що і в ст. 2621 досліджуваного проекту.

Цивільному законодавству та доктрині термін «джерело підвищеної небезпеки» вже був відомий з 20-х років. вперше його використовували в статті 404 Цивільного кодексу Української РСР, введеного в дію постановою

ВЦВК від 11 листопада 1922 року. У даній статті вказувалося, «Організації і громадяни, діяльність яких пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих (транспортні організації, промислові підприємства, власники автомобілів і т. п.), зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ДПН, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого».[6, с. 174.]

Відомо, що проект Російського цивільного уложення був основою при розробці проекту ЦК РРФСР 1922 р [7, с. 101.] Спеціальні делікти, які були передбачені в статтях 2621 і 2622 проекту РГУ, були безпосередньо закріплені в ст. 404 Цивільного кодексу 1922 р. Об'єднання норм позитивно відбилося на подальшій долі категорії ДПН в рамках його розвитку, однак зміст норми, закріпленої в ст. 404 ЦК 1922 р внесло ще більше неясностей щодо поняття «джерело підвищеної небезпеки».

Особливістю тексту статті 404 ЦК РРФСР 1922 р в історичній перспективі є те, що в ній було використано узагальнююче словосполучення «джерело підвищеної небезпеки», яке вживається і в тексті чинного цивільного законодавства. При цьому, незважаючи на розвиток тенденції до загальної норми про ДПН в цивільному законодавстві, в текстах актів цивільного законодавства всіх періодів історії так і не з'явилося визначення поняття підвищеної небезпеки. [8, с. 102]

У цивільно-правовій літературі як того часу, так і в подальшому використання терміна «джерело підвищеної небезпеки» часто піддавалося критиці. Так, М. М. Агарков у своїй доповіді «Проблема зобов'язань з заподіяння шкоди»¹⁹³⁹ р виступив з критикою безпосереднього використання такої категорії в радянському цивільному законодавстві. Він писав, що: «поняття підвищеної небезпеки» в ст. 404, незважаючи на всі позитивні його сторони, на практиці виявилось досить невизначеним». [9, с. 231.]

Автор відзначає ознаки неефективності введеного поняття («джерело підвищеної небезпеки») у правозастосовній практиці. О. С. Іоффе в своїй

роботі 1955 г. «Відповідальність за радянським цивільним правом» пише, що «незважаючи на приблизний характер переліку ДПН, що міститься в ст. 404 ЦК, лише зрідка зустрічаються спроби поширити дію названої статті за межі випадків заподіяння шкоди використанням техніки, причому такі спроби незмінно присікаються вищестоящими судовими інстанціями».[10, с. 416.]

У чинному законодавстві норма про ДПН, закріплена в статті 1187 Цивільного кодексу України (далі ЦКУ) «Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» Норма абз. 1 п. 1 ст. 1187 ЦКУ містить «перелік видів діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточуючих. Закон визнає діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою для оточуючих (використання транспортних засобів, механізмів, електричної енергії високої напруги, атомної енергії, вибухових речовин, сильнодіючих отрут і т. п. ; здійснення будівельної та іншої, пов'язаної з нею діяльності та ін.)» [11].

Крім перерахування видів діяльності законодавець згадує таку юридичну категорію, як ДПН, безпосередньо яким заподіюється шкода, та яким можливо володіти. З наведеного визначення випливає, що законодавець, визначаючи підстави і межі відповідальності за шкоду, заподіяну ДПН, традиційно оперує двома схожими поняттями, такими як діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих та визначенням самого об'єкту, який може бути віднесений ДПН.

1.2. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки.

У сучасному світі досить часто трапляються ситуації порушення цивільних прав. Відповідно до норм законодавства основним та найважливішим завданням держави є забезпечення справедливого, швидкого та ефективного відновлення порушеного права та відшкодування заподіяної шкоди [12, с. 142].

Відшкодування шкоди, заподіяної ДПН відноситься до числа «приватних» цивільно-правових проблем.

Багато питань, які стосуються відшкодування шкоди заподіяної ДПН, залишаються дискусійними і сьогодні, не дивлячись на те, що ці відносини знайшли своє врегулювання і у законодавстві, і в науковій доктрині. До них можна віднести в першу чергу визначення поняття ДПН, а також чим зумовлено покладення на власника ДПН більш суворої відповідальності за його поведінку, чи може вважатися покладення на власника ДПН обов'язку з відшкодування шкоди цивільно-правовою відповідальністю та ін. [12, с. 143].

Поняття «джерела підвищеної небезпеки» з'явилося у цивільному праві досить давно. Вперше цей термін здобув закріплення у ЦК УРСР 1922 року, а саме у статті 404 міститься неповний та приблизний перелік таких ДПН як: трамваї, залізниці, фабрики, заводи, крамарі, які торгують горючими матеріалами, власники диких тварин і т.д. [13], [12, с. 143].

Виокремлення правової норми, яка регулює відносини пов'язані з завданням шкоди ДПН зумовлювався тим, що обов'язок по відшкодуванню завданої шкоди поширювався до певних меж, серед них: дія непереборної сили, прямий або непрямий умисел, або груба недбалість самого потерпілого. Після того, як відповідальність за шкоду, яка завдана ДПН отримала законодавче закріплення між науковцями розгорілися дискусії щодо поняття «джерела підвищеної небезпеки». [12, с. 143]

О. С. Іоффе вважав, що ДПН не є об'єктом, який приводиться у дію, а є діяльністю яка пов'язується з певними об'єктами. Тобто, для того, щоб діяльність людини можна було б кваліфікувати, як підвищено небезпечну, потрібно встановити чи була така діяльність пов'язана з відповідними об'єктами. [14, с. 271], [12, с. 142]

А. О. Собчак визначав поняття ДПН як: певні складні матеріальні об'єкти, підвищена небезпека(шкідливість) яких полягає у тому, що властивості цих об'єктів незалежні від людини, що і спричиняє не підконтрольність у більшій чи меншій мірі самого процесу діяльності. В свою чергу, це створює небезпеку шляхом випадкового завдання шкоди, а також впливає на характер та обсяг її завдання. Схожу позицію займав і Ю.Х.

Калмиков, який вважав, що ДПН це певні предмети матеріального світу, які через свої небезпечні властивості не піддаються повному контролю людиною [15, с. 75] [12, с. 143].

Є. А. Флейшиц зазначає, що таке поняття як «джерело підвищеної небезпеки» слід розуміти як певні сили природи або властивості речей, які не можуть бути повністю контрольовані людиною, і внаслідок такої непідконтрольності людиною можуть заподіювати, з великою ймовірністю, шкоду як життю і здоров'ю людини так і певним матеріальним благам. [16, с. 79] [12, с. 144]

Л. А. Майданик та Н. Ю. Сергєєва пишуть, що ДПН є устаткування, що експлуатується і саме в процесі експлуатації створюється підвищений рівень небезпеки для всіх оточуючих. До прикладу можна привести: верстати, що працюють, різні механізми та агрегати, які діють разом із двигунами, рухомий потяг. [17, с. 12] [12, с. 144].

Відповідно до ст. 1187 ЦКУ ДПН є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб [11] [12, с. 144].

Пункт 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [17] містить майже таке саме визначення [12, с. 144].

Проаналізуємо, яким чином трактується це поняття у наукових джерелах. Існують три основних позиції з цього питання:

1) ДПН визначається як діяльність, що створює підвищену небезпеку для оточуючих. Дана позиція знайшла своє відображення і в нормі законодавства.

Проаналізував основні моменти зазначеної теорії можна зробити такі висновки:

- під ДПН потрібно сприймати дії, які пов'язані із використанням певних предметів, в основному техніки;
- підвищена небезпека створюється не за допомогою «мертвого об'єкта», а вона пов'язана з цим предметом діяльністю;
- підвищену небезпечну діяльність можна описати у такому вигляді, що вона пов'язана з деякими видами техніки, в яких закладено рухову систему, але використання їх на сучасному рівні розвитку не виключає можливість завдання непередбаченої шкоди.

2) ДПН вважаються предмети матеріального світу, небезпечні властивості яких при досягнутому рівні розвитку науки і техніки не піддаються повністю контролю людини, створюють високу ступінь вірогідності заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, або матеріальним благам;

3) третя позиція об'єднує дві перші і розглядає ДПН як предмети матеріального світу, діяльність яких в процесі їх використання не піддається повному контролю людини [12, с. 145].

Можна виділити чотири ознаки, якими в сукупності повинно бути наділено ДПН: 1) бути завжди об'єктом (предметом) матеріального світу; 2) мати шкідливі, небезпечні для оточуючих якості; 3) перебувати в процесі експлуатації, діяльності; 4) виключати можливості повного контролю над собою з боку людини [12, с. 145].

Ю. Павловський виділяє ознаки ДПН по іншому: непідконтрольність, надзвичайність та невідворотність [19, с. 209].

Визначення терміну не підконтрольність у цивільному законодавстві відсутнє, але деякими вченими описується поняття «контроль». Він розглядається як істотний вагомий вплив на майнове благо чи поведінку осіб, яка допомагає отримати передбачений юридичний результат [12, с. 145].

На нашу думку, такі ознаки підвищеної небезпеки як невідконтрольність та підвищена імовірність завдання випадкової шкоди оточуючим – є взаємопов'язані і повинні оцінюватися в сукупності. Підвищена імовірність завдання випадкової шкоди оточуючим може виникати тільки при наявності невідконтрольності ДПН (за умов повної відконтрольності спричинення шкоди буде свідчити про його винний характер, а це суперечить розумінню ДПН як правомірної діяльності, яка не спрямована на спричинення шкоди). Шкідливість, відконтрольна людині, не створює підвищеної небезпеки, яка посилює відповідальність за спричинену шкоду. Така ознака, як випадковість, може пояснити причини невідконтрольності, так як може вказувати на її виникнення не за волі осіб, це можна пояснити такою причиною – недостатнім рівнем розвитку науки і техніки. Отже, на нашу думку основними ознаками ДПН буде невідконтрольність та підвищена імовірність заподіяння випадкової шкоди оточуючим [12, с. 145].

Таким чином, природу ДПН можна розкрити тільки при вивченні у сукупності законодавчої бази та судової практики, що дозволяє дати наступні визначення:

ДПН - це те, що наділене шкідливими властивостями, невідконтрольними або неповністю відконтрольними людині, предмети матеріального світу, при експлуатації яких створюється можливість випадкового заподіяння шкоди оточуючим, навіть при прийнятті заходів щодо його запобігання [12, с. 145].

До діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточуючих може бути віднесена будь-яка діяльність, здійснення якої створює підвищену небезпеку заподіяння шкоди через неможливість повного контролю над нею з боку людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського та іншого призначення, що володіють такими ж властивостями [12, с. 144].

Позиція науковців, відповідно до якої ДПН є певні предмети матеріального світу, на нашу думку в більшій мірі, ніж інші позиції, враховує факти реальної дійсності. Адже тільки в цьому випадку можна володіти ДПН. Цілком очевидно, що ні діяльністю, ні властивостями речей володіти не можна. Володіти можна тільки речами. Від предмета не можна відокремити його властивості [12, с. 145].

Висновки до першого розділу.

У цивільно-правовій літературі як минулого часу, так і в сучасній використання терміна «джерело підвищеної небезпеки» часто піддавалося та піддається критиці. У чинному законодавстві норма про ДПН, закріплена в статті 1187 Цивільного кодексу України. Законодавець, визначаючи підстави і межі відповідальності за шкоду, заподіяну ДПН, традиційно оперує двома схожими поняттями, такими як діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих та визначенням самого об'єкту, який може бути віднесений ДПН.

Існують три основних позиції трактування ДПН: «1) ДПН визначається як діяльність, що створює підвищену небезпеку для оточуючих. Дана позиція знайшла своє відображення і в нормі законодавства. 2) ДПН вважаються предмети матеріального світу, небезпечні властивості яких при досягнутому рівні розвитку науки і техніки не піддаються повністю контролю людини, створюють високу ступінь вірогідності заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини, або матеріальним благам; 3) ДПН розглядається як предмети матеріального світу, діяльність яких в процесі їх використання не піддається повному контролю людини» [12, с. 143].

Можна виділити чотири ознаки, якими в сукупності повинно бути наділено ДПН. І ці ознаки є основними та головними при вирішенні питання щодо віднесенні об'єкта до джерела підвищеної небезпеки.

Отже ними є наступні ознаки: ДПН завжди є об'єктом (предметом) матеріального світу; ДПН повинно бути наділено шкідливими,

небезпечними якостями по відношенню до інших осіб; ДПН повинно знаходитися у процесі використання, діяльності, експлуатації; ДПН наділено такими якостями як неможливість повного контролю над ним з боку інших учасників правовідносин [12, с. 143].

2. ОСОБЛИВІСТЬ НАСТАННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ ЗАВДАНУ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

2.1. Умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки

Стаття 1187 ЦКУ [11] містить норми про особливі деліктні зобов'язання – зобов'язання з відшкодування шкоди завданої ДПН. Якщо порівнювати врегулювання даних відносин з попередньо діючим цивільним кодексом, можна зауважити, що ці норми викладені більш детально, але наразі залишається ще багато питань, які так і не знайшли свого вирішення.

Потрібно зазначити, що транспортні засоби серед об'єктів ДПН згадуються в першу чергу. Під ДПН Постанова Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 № 4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» (далі Постанова) визнає «будь-яку діяльність, яка створює підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повного контролю за нею з боку людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, що мають такі ж властивості» [20]. Отже, можна зробити висновок, що не кожний транспортний засіб можна віднести до ДПН. Під поняття транспортний засіб підпадають і велосипеди, самокати, а також сучасні та популярні на даний час – електроскутери, трициклоподи, гіроскутери, моноколеса, сегвейї, ховерборди та інші подібні електричні пристрої. Дані транспортні засоби не містять технічних характеристик та ознак, які можуть створювати підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повного контролю над ними з боку людини, тому і не можуть бути віднесені до ДПН.

Не є вирішальним критерієм для віднесення засобів транспорту до ДПН їх реєстрація в органах поліції. Оскільки такі транспортні засоби як механічна сільськогосподарська та інша техніка, яка використовується в

сільській місцевості (трактори, бульдозери, комбайни тощо) не підлягає обов'язковій реєстрації в органах поліції, але вони у деяких випадках можуть створювати підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повного контролю над ними з боку людини, і відповідно повинні бути віднесені до ДПН.

Отже, вирішальною ознакою щодо віднесення транспортного засобу до ДПН є можливість створювати підвищену ймовірність заподіяння шкоди через неможливість повного контролю над ним з боку людини.

На практиці це питання вирішує суд. Дане рішення ґрунтується на висновках проведеної експертизи. Проаналізувавши судову практику, можна зробити висновок, що найчастіше до об'єктів підвищеної небезпеки суд відносить електровози, трамваї, автомобілі, мопеди, тепловози, мотоцикли, тролейбуси тощо.

Особливістю відповідальності за шкоду заподіяну ДПН є те, що для її застосування достатнім є наявність лише трьох умов: 1) завдана шкода; 2) протиправність поведінки заподіювача шкоди; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і завданою шкодою. Четверта умова, яка є обов'язковою при відшкодуванні завданої шкоди – вина – у даній категорії справ не є обов'язковою. Оскільки, особа, яка заподіяла шкоду ДПН, буде нести відповідальність незалежно від того, чи буде у її діях вина. Саме тому наявність вини доводити немає потреби.

Особа, яка володіла ДПН і при використанні якого була заподіяна шкода буде її відшкодовувати завжди, крім випадків, коли вона доведе, що шкода була завдана внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого (ч.5 ст 1187 ЦКУ). [11]

Деякі науковці відповідальність за шкоду заподіяну ДПН відносять до підвищеного виду відповідальності.

Відповідальність володільця ДПН може бути знижена судом також при наявності в діях потерпілого грубої необережності або з урахуванням його матеріального становища. В окремих випадках при одночасній

наявності ряду умов (відсутність вини власника ДПН, груба необережність потерпілого, заподіяння шкоди лише майну потерпілого) суд може і звільнити володільця ДПН від відповідальності.

Законодавством передбачена ще одна можливість звільнення володільця ДПН від відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 1187 ЦКУ якщо джерело вибув з його володіння внаслідок протиправних дій інших осіб [11]. Але для цього в поведінці власника має бути відсутня вина. Якщо ж він сам створив умови для неправомірного заволодіння ДПН іншою особою, він відповідає перед потерпілим поряд з безпосереднім заподіювачем шкоди у частці, яка визначається судом з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Суб'єктом відповідальності є володільця ДПН, під яким, як зазначено в Постанові [20], слід розуміти організацію або громадянина, що здійснюють експлуатацію ДПН в силу належного їм права власності, іншого речового або зобов'язального права або з інших підстав. Власник ДПН визначається за двома ознаками - юридичній і матеріальній.

Іншими словами, зазвичай власник повинен бути наділеним відповідним правовим титулом щодо ДПН, так і здійснювати над ним фактичне панування, тобто реально його експлуатувати або використовувати іншим чином. У ряді випадків, зокрема тоді, коли однорідними (право власності) або різнорідними (право власності і право оренди) правами на ДПН мають дві особи або більше число осіб, вирішальне значення для визначення відповідача набуває матеріальна ознака, а саме: хто з титульних власників займався експлуатацією або іншим використанням ДПН в момент заподіяння шкоди.

Відповідно до вищеназваної постанови, майнова відповідальність при заподіянні шкоди ДПН настає тільки в тому випадку, якщо шкода була завдана в результаті дії ДПН (тобто при русі автомобіля, роботі механізму, агрегату). Отже, якщо шкода заподіюється навіть і під час експлуатації об'єкта, але не в результаті його підвищених шкідливих властивостей, тоді

відповідальність настає на загальних підставах. Тобто, при заподіянні шкоди в результаті самовільного руху автомобіля, шкода буде відшкодовуватися на загальних підставах – при наявності вини заподіювача шкоди.

У даній категорії справ, для можливості застосування ст. 1187 ЦКУ, необхідно встановити причинний зв'язок між завданою шкодою та проявом характерної (специфічної) шкідливості відповідного об'єкта при його експлуатації. Якщо такий зв'язок не буде встановлено, тоді можливість застосування майнової відповідальності буде залежати від того, чи буде доведена вина в діях заподіювача шкоди. На нашу думку, така практика не є правильною.

Стаття 1190 ЦКУ по суті, повторює загальне правило про те, що особи, які спільно заподіяли шкоду, відповідають перед потерпілим солідарно. Стосовно до розглянутого делікту це означає, що потерпілий може стягнути заподіяну йому шкоду з будь-якого з власників ДПН, включаючи і того, в поведінці якого немає провини або є незначна вина. Зрозуміло, в подальшому такий власник має право в порядку регресу перекласти свої збитки в повному обсязі або у відповідній частині на винуватця заподіяння шкоди [11].

Отже, стаття 1188 ЦКУ регулює ситуацію, коли один власник ДПН завдає збитків іншому власнику, або коли шкода утворюється на стороні обох власників. У цьому випадку застосовуються загальні норми ст. 1166 ЦКУ [11]. Застосування в даному випадку загальних підстав відшкодування шкоди (ст. 1166 ЦКУ) означає, що: а) шкода, заподіяна одному з власників з вини іншого, відшкодовується винуватцем; б) за наявності вини лише власника, якій завдано шкоду, вона їй не відшкодовується; в) за наявності вини обох власників розмір відшкодування визначається пропорційно до ступеня вини кожного; г) при відсутності провини власників джерел підвищеної небезпеки у взаємному заподіянні шкоди (незалежно від його розміру) жоден з них не має права на відшкодування [21, с. 266].

2.2. Звільнення від відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки

У багатьох нормах цивільного законодавства відповідальність за завдану шкоду пов'язують із наявністю вини. Але деякі види діяльності можуть потенційно становити небезпеку для майна суб'єктів, життя та здоров'я фізичних осіб.

Під час здійснення таких дій можливо завдати шкоду і без вини інших осіб. Але це не значить, що таким чином особа може уникнути відповідальності за наслідки здійсненої своєї діяльності, так як це порушить принцип справедливості. Через це цивільне право на протязі довгого часу містить норми відповідальності за шкоду, яка завдана ДПН

Законом передбачені обставини, за наявності яких можливо звільнити заподіювача шкоди від обов'язку відшкодувати шкоду або трохи її розмір зменшити.

Існують такі види відповідальності за шкоду, яку було заподіяно ДПН, які мають свої розміри, та за яких відповідальність виключають. Межу відповідальності визначають за допомогою сфери дії обставин, які можуть виключити відповідальність. Такими обставинами є непереборна сила та навмисні дії від потерпілих. У частині 5 ст. 1187 ЦКУ описано, що особи, які здійснюють діяльність, яка є ДПН, несуть відповідальність за скоєну шкоду, за умови їхнього не доведення, що шкода була завдана непереборною силою або умисними діями потерпілих [11].

Власника ДПН звільняють від відповідальності, за умови, що шкода утворилась через непереборну силу. Такі випадки містять причинний зв'язок, який можна встановити між дією непереборної сили і шкодою, яку скоїли. Між ДПН та шкодою немає причинних зв'язків. Якщо відсутня хоча б одна з умов, то обмежується відповідальність володільців ДПН. Зараз детально подивимось на умисел потерпілого. Наприклад, розглянемо ситуацію, коли особа кидається під колеса автомобіля, та йому ушкодили здоров'я. У

потерпілого настають шкідливі наслідки. У такій ситуації невиправданим є відшкодування шкоди потерпілому зі сторони володільця ДПН [21, с. 265].

Юридичне значення грубої необережності потерпілого, є підставами для того, щоб зменшити розмір відшкодування за рахунок володільця ДПН, так як законом не передбачено грубу необережність, як причину, яка може звільнити володільця від відповідальності.

У діючому ЦКУ передбачено норми щодо можливості встановити обов'язкове страхування цивільної відповідальності (ст. 1194). Це вказує на те, що обов'язок відшкодування завданої шкоди потерпілому за володільця несе страхова служба [11].

Підставами для звільнення володільців ДПН від відшкодування, які завдали потерпілим збитки є юридичні факти, згідно з якими норми права містять інформацію про повне звільнення від обов'язку або про те, щоб зменшити обсяг відшкодування. Ці підстави поділяються на дві групи:

1) юридичні факти, які повністю звільняють володільців ДПН від відшкодування збитків у вигляді: непереборної сили, умислу потерпілого та у деяких випадках неправомірного володіння ДПН (ст. 1187 Цивільного Кодексу України);

2) юридичні факти, які частково звільняють володільців ДПН від відшкодування збитків у вигляді: грубої необережності потерпілих та майнового стану заподіювача шкоди (ст. 1193 Цивільного Кодексу України) [22, с. 752].

Дія непереборної сили (надзвичайна та невідворотна) повинна бути спрямованою на ДПН, в результаті джерело стане непідконтрольним та шкідливим. Для того, щоб звільнити від відповідальності потрібно доказати, що було неможливим відвернути шкоду за цих обставин засобами, які у своєму користуванні є у відповідальній особі.

Ще однією обставиною, яка може звільнити від відповідальності за шкоду, яка була завдана ДПН, є умисні дії потерпілих, тобто ними за допомогою своїх дій навмисно було створено та реалізовано аварійну

ситуацію. В основному причиною цих дій у потерпілих є стани сильного наркотичного чи алкогольного сп'яніння або психічні відхилення. У цих випадках звільнення відповідальності від шкоди, яку було заподіяно має відбуватися в незалежності від причини умисної поведінки потерпілого.

Підставами для звільнення від відповідальності володільців ДПН, якщо тільки цьому не допомагала недбалість володільця є неправомірне заволодіння механізмами, транспортними засобами, іншими об'єктами, діяльність щодо яких може бути ДПН.

У Цивільному законодавстві України передбачено зменшення розміру відшкодування завданих збитків, якщо за грубої необережності саме потерпілого виникла або збільшилась шкода, окрім винятків, які прямо передбачені законом (ч. 2 ст. 1193 ЦК України) [11].

Ці положення суд часто використовує при розгляді справ. Але не у законодавця, не у судовій практиці не описано чіткі ознаки грубої необережності, які могли б відрізнити її від простої необережності. Такі рішення суд приймає по кожному окремому випадку, з врахуванням конкретних обставин справ та поведінку потерпілого. У п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [18] від 27 березня 1992 р. № 6 як груба необережність потерпілого описано перебування в стані алкогольного сп'яніння, нехтування правил безпеки руху тощо.

Також згідно рішення суду можливо зменшити розміри для відшкодування шкоди, яка було завдано фізичною особою, в залежності від її матеріального положення, виключенням може бути лише, якщо шкода була завдана вчиненням злочину (ч. 4 ст. 1193 ЦК України) [23, с. 526].

Звільнення за допомогою суду власника ДПН від відповідальності можливо у таких випадках: було доведено, що шкоду було зроблено унаслідок дії непереборної сили або умисних дій потерпілого. Якщо шкоду було завдано унаслідок дій непереборної сили, то потрібно довести:

- а) що існували події внаслідок, яких настала непереборна сила;

б) незвичайний характер цієї сили;

в) неможливості попередження шкоди в даних умовах;

г) присутність причинного зв'язку між цими обставинами і створеною шкодою. У цих випадках ризик щодо невідшкодування шкоди покладають саме на потерпілих.

Обставинами, які звільняють власників ДПН від відповідальності за завдану шкоду, у Цивільному Кодексі називають умисні дії потерпілих.

Підставам для того, щоб зменшити розмір відшкодування може виглядати у вигляді грубої необережності потерпілого та матеріального стану фізичної особи - володільця ДПН.

У ситуації з операторами ядерних установок, то його звільнення від деліктної відповідальності можливе, якщо настав ядерний випадок через стихійне лихо, збройний конфлікт, воєнні дії. Якщо оператором буде доведено, що виникнення ядерної шкоди було внаслідок грубої недбалості або внаслідок дій чи бездіяльності особи з метою завдати шкоду, то оператора згідно рішення суду можуть звільнити повністю або частково від відшкодування шкоди, яка була завдана [24, с. 71].

Таким чином, законодавством передбачено лише два випадки, коли особа може бути звільнена від відповідальності за завдану шкоду ДПН. Це непереборна сила, умисел потерпілого. У деяких випадках неправомірне заволодіння ДПН також буде підставою для звільнення від відповідальності. Але, нажаль, груба необережність потерпілого, є тільки підставою для часткового звільнення від відповідальності. Хоча, досить часто, ця поведінка потерпілого, і є наслідком заподіяння йому шкоди. Вважаємо, що з приводу даного зауваження, необхідно внести відповідні зміни до цивільного законодавства.

Висновки до другого розділу.

Відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання

застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки» від 01.03.2013 № 4 [20], майнова відповідальність за правилами ст. 1187 ЦКУ (при заподіянні шкоди ДПН) настає тільки в тому випадку, якщо шкода була завдана в результаті дії ДПН (тобто при русі автомобіля, роботі механізму, агрегату). Отже, якщо шкода заподіюється навіть і під час експлуатації об'єкта, але не в результаті його підвищених шкідливих властивостей, тоді відповідальність настає на загальних підставах. Тобто, при заподіянні шкоди в результаті самовільного руху автомобіля, шкода буде відшкодовуватися на загальних підставах – при наявності вини заподіювача шкоди.

Законом передбачені обставини, за наявності яких можливо звільнити заподіювача шкоди від обов'язку відшкодувати шкоду або трохи її розмір зменшити.

Існують такі види відповідальності за шкоду, яку було заподіяно джерелом підвищеної небезпеки, які мають свої розміри, та за яких відповідальність виключається. Межу відповідальності визначають за допомогою сфери дії обставин, які можуть виключити відповідальність. Такими обставинами є непереборна сила та навмисні дії самих потерпілих. Частина 5 ст. 1187 ЦКУ закріплює ці підстави звільнення від відповідальності.

Юридичне значення грубої необережності потерпілого, є підставами для того, щоб зменшити розмір відшкодування за рахунок володільця джерела підвищеної небезпеки, так як законом не передбачено грубу необережність, як причину, яка може звільнити володільця від відповідальності.

3. ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ДЖЕРЕЛ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

3.1. Відшкодування шкоди, заподіяної джерелами підвищеної небезпеки, які використовуються в галузі медицини

Ні для кого не секрет, що в процесі здійснення медичної діяльності можуть застосовуватися предмети і речовини, які створюють підвищену ймовірність заподіяння шкоди для пацієнта. Так, до ДПН, які використовуються в області медицини, можна віднести прилади, що застосовуються при електростимуляції, електрофорезі, ультразвуку, рентгенівські і лазерні установки; штами хвороботворних мікроорганізмів; нарешті, лікарські препарати, що містять наркотичні речовини.

Більш того, самі наслідки від медичної діяльності в ряді випадків можуть виявитися непередбачуваними для людини. Так, Е. Л. Невзгодина стверджує, що «реакція конкретного людського організму (на сьогоdnішньому етапі розвитку науки) до кінця непередбачувана» [25, с. 44.] Дійсно, в медицині зустрічаються випадки, коду у пацієнта раптом виявляється реакція на введений йому препарат, що тягне летальний результат, яка не була виявлена при введенні дуже малої дози, застосованої з метою апробації.

З урахуванням усього сказаного можна з упевненістю стверджувати, що медичну діяльність слід вважати ДПН в тому розумінні, яке зазначено у положеннях ст. 1187 ЦКУ та правозастосовчій практиці.

Разом з тим справедливим можна вважати і ті твердження, що деякі види медичної діяльності ніяк не можна віднести до ДПН. Наприклад, проведення лікарем візуального огляду пацієнта як одного з варіантів діагностики; здійснення медичної статистики; виробництво судово-медичної експертизи. Ці процедури згідно з переліком робіт і послуг при здійсненні медичної діяльності в повній мірі відносяться до медичної діяльності.

Виходячи з цього, правомірною буде наступна постановка питання: медична діяльність - це діяльність, яка не підпадає під вимоги щодо

віднесення до ДПН, але в той же час застосовує окремі методи, які необхідно віднести до ДПН?; або це діяльність, яка повинна відноситися до ДПН, за винятком ряду її методів?

Ми вважаємо, що останній підхід, одним з прихильників якого є Ю. А. Звездін, більшою мірою відображає суть даного питання. [26, с. 17.]

По-перше, під ДПН розуміється саме діяльність, а не окремі її процедури. Крім того, виходячи зі специфіки медичної діяльності, її необхідно розглядати як сукупність декількох послідовних рішень, що включають дії, що не створюють загрозу ймовірного заподіяння шкоди (візуальний огляд), і маніпуляції, які підпадають під визначення ДПН (подальше оперативне втручання). Так, метою пацієнта при зверненні за допомогою є не отримання інформації про захворювання, яку він може отримати в результаті огляду, а повне лікування від хвороби. Виходячи з цього, жодну із зазначених дій неможливо розглядати у відриві одна від іншої, бо кожна із них строго передуює іншій, в сукупності вони утворюють єдиний процес, спрямований на збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я кожної людини.

По-друге, слід звернути увагу на кількісний критерій. Так, безперечним є те, що в медичній діяльності більшість складають саме ті маніпуляції, які підпадають під визначення ДПН. У зв'язку з цим Е. Л. Невзгодина зазначає, що «Майже кожне медичне втручання є діяльністю, яка підпадає під відоме цивільному праву поняття джерела підвищеної небезпеки» [25, с. 44].

Беручи до уваги вищесказане, логічніше розуміти під ДПН саме медичну діяльність, ніж задаватися питанням введення критеріїв визнання окремої медичної дії в якості ДПН.

З урахуванням наведених міркувань можна зробити наступні висновки:

- 1) медичну діяльність слід віднести до ДПН;

2) незважаючи на це, окремі послуги, роботи, методи і способи її здійснення ніяк не можуть визнаватися як такі.

Виходячи з цього, закономірним буде питання: як розмежувати медичну діяльність, що відноситься до ДПН і що не відноситься до такої?

З цією метою необхідно виробити загальний підхід до запропонованого розмежування окремих видів медичної діяльності.

Суть такого розмежування полягає в законодавчому закріпленні ознак, які дозволяють віднести деякі види лікарської справи до ДПН, а саме критеріїв:

- використання / невикористання в процесі діяльності предметів, які мають небезпечні властивості;
- надання / ненадання впливу на організм людини;
- підвищену вірогідність заподіяння шкоди людині через відсутність / наявність повного контролю за діяльністю з боку виконавця.

Щоб уникнути відмінностей в кваліфікації медичної діяльності і окремих її видів в якості ДПН і для визначення однакового підходу в правозастосуванні даного питання є доцільним внесення змін до національних законодавчих актів.

Зокрема, пропонуємо доповнити ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [27] від 19.11.1992 № 2801-ХІІ нормою такого змісту: «Медична діяльність визнається діяльністю, що створює небезпеку для оточуючих, за винятком тих видів медичної діяльності, які:

- 1) не пов'язані з використанням предметів, речовин, інших об'єктів, що володіють шкідливими властивостями (електричні, рентгенівські, лазерні апарати і установки, лікарські препарати і т. п.);
- 2) не роблять безпосереднього впливу на організм людини;
- 3) не створюють підвищену ймовірність заподіяння шкоди людині, бо повністю контрольовані з боку виконавця медичної допомоги (роботи, послуги).

У разі кваліфікації медичної діяльності в якості ДПН відповідальність виконавця медичної послуги (роботи, допомоги) настає за правилами статті 1187 ЦКУ».

Проблема відповідальності за заподіяння шкоди ДПН при здійсненні медичної діяльності тісно пов'язана з визначенням кола осіб, які можуть нести відповідальність за заподіяння цієї шкоди.

Існують різні точки зору, хто конкретно є цією особою, - зокрема, медичний працівник або медична організація, в якій він працює. При цьому серед науковців, які досліджували дану проблему (переважно це економісти і лікарі, хоча іноді серед них з'являються і юристи), відсутня чітко висловлена думка з даного питання. [28, 29, 30]. Також неоднозначною є і судова практика.

У той же час більшість фахівців, які є практикуючими в сфері права справедливо вважали, що такою особою є медична організація, працівник якої в порядку службового завдання і під її контролем здійснював відповідне медичне втручання, або лікар, який займається приватною практикою та здійснював дане втручання [31, с. 16.].

Але існує ряд досліджень, автори яких не визначилися остаточно з даного питання. У зв'язку з тим, що дослідження даної тематики постійно з'являються, то необхідно зробити повний юридичний аналіз відповідної проблеми. [32, 33, 34]

Відповідно до ст. 1172 ЦКУ юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [11]. Тобто особою, яка є відповідальною за шкоду, заподіяну пацієнтові, є відповідна медична організація або лікар, який займається приватною практикою. Що ж стосується медичних працівників, то їх майнова відповідальність, як і майнова відповідальність будь-яких інших осіб, які працюють за трудовим договором, виникає не в рамках цивільного, а в рамках трудового законодавства. У сфері трудових відносин виникають наступні два види юридичної відповідальності - дисциплінарна і

матеріальна, причому майновий характер носить тільки матеріальна відповідальність. [35, с. 39]

Отже, незважаючи на різні точки зору щодо визначення медичної діяльності як ДПН, викладена проблема є актуальною і вимагає свого вирішення як в теоретичному, так і в практичному плані. Здається, що внесення в законодавство запропонованих змін сприятиме однаковому розумінню медичної діяльності як ДПН, що в кінцевому підсумку якісно відіб'ється на розгляді та вирішенні цивільних справ про притягнення медичної організації, приватно практикуючого лікаря до відповідальності і дозволить досягти більш ефективного захисту порушених прав пацієнта.

3.2. Відшкодування шкоди, заподіяної окремими об'єктами тваринного світу.

Як справедливо підмічено в цивілістичній літературі, кількість домашніх тварин, які перебувають у власності громадян з кожним роком збільшується, що в підсумку призводить і до збільшення випадків заподіяння ними шкоди життю і здоров'ю громадян.[36, с. 98.]

Ще в середині 60-х рр. минулого століття О. А. Красавчиков серед різноманітних ДПН виділяв так звані «біологічні джерела», до яких відносив диких тварин і мікроорганізми [37, с. 65.]

Слід зазначити, що з приводу віднесення окремих об'єктів тваринного світу до ДПН до цих пір не вщухають наукові дискусії. Вкрай суперечлива по даній категорії судових справ і національна правозастосовна практика. Все це обумовлено відсутністю єдиного підходу судової системи до розгляду такої категорії цивільних справ.

Характеризуючи сучасний стан справ, слід зазначити, що на державному рівні існує значний правовий вакуум у регулюванні відносин, суб'єктами яких є фізичні, юридичні особи, а також держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, громадські організації, а об'єктом (предметом) – тварини всіх видів (груп), які не перебувають у

стані природної волі і, відповідно, не відносяться до об'єктів тваринного світу. Фактично в реальному житті такі суспільні відносини склалися давно, а їх правове регулювання відсутнє.

Йдеться перш за все про домашніх тварин, серед яких можна виділити сільськогосподарських тварин і тварин-компаньйонів (собак, котів, птахів, акваріумних риб, гризунів та ін.). До цього переліку слід включити також: тварин, які знаходяться у зоопарку, цирку, у науково-дослідних установах (лабораторіях), а також, спортивних, службових тварин, тварин які є дикими, але знаходяться у неволі.

Чи не є рідкістю тримання в домашніх умовах так званих екзотичних тварин (комах, плазунів, мавп, тигрів, крокодилів). Наведене розмежування на види (групи) тварин досить умовне, оскільки відсутнє їх належне правове визначення і класифікація. Різними є й цілі, за якими тварина купується і використовується його власником (володільцем). Наприклад, цільовим призначенням собак може бути: охорона, полювання, супровід сільськогосподарських тварин, служба в правоохоронних органах, тяглова сила в упряжці і, нарешті, задоволення естетичних потреб людини.

Різними бувають і умови утримання людьми тих же собак: в малогабаритній квартирі в умовах мегаполісу або в просторому облаштованому будинку, розташованому на території огороженої земельної ділянки в сільській місцевості тощо.

З об'єктивних причин складно визначити предмет (окреслити коло видів або груп таких тварин) і вибрати спосіб правового регулювання їх змісту (заборона, дозвіл, обов'язок, рекомендації, заохочення та ін.). У національному законодавстві ці види (групи) тварин ніяким чином не виділяються, оскільки відсутні нормативно правові акти, які консолідовано охоплювали б всі питання, пов'язані з утриманням таких тварин, забезпеченням як безпеки людини, так і сприятливого для їх проживання середовища, так і здоров'я і безпеки самих тварин, гуманного ставлення до них. На даний момент єдиним правовим критерієм визначення таких тварин є

невіднесення їх до об'єктів тваринного світу, які є за своєю природою дикими і перебувають у стані природної волі. Відносини з охорони і використання останніх регулюються Законами України «Про тваринний світ» [38], «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»[39] і «Про мисливське господарство та полювання»[40] та в інших окремих законодавчих актах України.

Розглянуті у даному дослідженні тварини не є об'єктом регулювання відносин перерахованих «фауністичних» законів, не охоплюються їх дією. Фауністичне законодавство залишає поза межами правового регулювання всіх тварин, які не є дикими і не перебувають у стані природної волі. Це величезна кількість видів (груп), але проблема в тому, що законодавство не дозволяє з достатньою юридичною точністю предметно визначити, які саме тварини до них відносяться. Очевидно, що головним критерієм, що об'єднує таких тварин, є те, що вони не перебувають у стані природної волі і утримуються людиною. При цьому характеристика об'єкта - вид, підвид (порода), інші біологічні (зоологічні) характеристики, а також мета змісту (володіння, користування і розпорядження ним) вирішального значення не мають.

Питання про «відокремлення» від об'єктів тваринного світу інших тварин досить непростий. Наприклад, до об'єктів тваринного світу не належать бездоглядні домашні тварини, незважаючи на те, що найчастіше вони живуть зграями у стані волі. У фауністичному розумінні таку свободу чи можна назвати природною, адже такі тварини, наприклад зграї собак, виживають в тому числі завдяки допомозі людей, які їх підгодовують. Інший приклад - птахи-синантропи (сірі ворони, сизі голуби і хатні горобці), відносяться до об'єктів тваринного світу, але постійно живуть поруч з людиною, прекрасно адаптовані до умов міста, харчуються харчовими відходами.

Разом з тим здичавілих тварин і зграї тварин, які спочатку відносилися до домашніх видів (тих же собак, що живуть зграями), навряд чи

правомірно і логічно вважати домашніми тваринами. Якщо не брати до уваги що вони дикі, а по аналогії з речами (майном) – визнати їх безхазяйними, то слід, мабуть, зробити висновок, що тварини належать до домашніх за ознакою їх виду, а не за ознакою того, що вони тримаються людьми в неволі (домашніх умовах). Але при такому підході не можна відносити до домашніх, наприклад, дрібних лісових тварин (білки, їжаки, вужі), а також диких птахів (ворони, сови, снігурі, синиці), які часто тримаються людьми як домашні вихованці, що не дозволить поширити на них правила утримання домашніх тварин. До того ж треба враховувати, що одні й ті ж види можуть бути як дикими, так і сільськогосподарськими (наприклад, хутрові звірі, бджоли), через що поділ тварин на диких і домашніх за видовою ознакою в ряді випадків є неможливим.

Класифікацію ускладнює і зміна цілей використання тих чи інших видів тварин. Наприклад, в нашій країні страуси ще нещодавно безумовно ставилися до диких або зоопаркових тварин, а тепер все частіше використовуються як сільськогосподарські. Стало популярним тримання в якості домашніх вихованців диких кішок і їх порід, спеціально виведених шляхом схрещування з домашніми кішками. У зв'язку з появою декоративних і карликових різновидів багатьох видів тварин, які традиційно вважалися виключно сільськогосподарськими (коні, свині, кролики), в наші дні вони використовуються як тварини-компаньйони.

Невизначеність в питаннях класифікації тварин проявляється і в офіційних документах. Так, відсутні чіткі відмінності між сільськогосподарськими та іншими домашніми тваринами, що знайшло відображення в Класифікації продукції за видами економічної діяльності, затвердженої наказом Держкомстату від 26.12.2006 № 640 [41].

Розділ "А" названого документа відносить до продукції сільського, лісового і рибного господарства і полювання "кішок, собак та інших домашніх тварин" (рубрика 01.49.19) 1

Таким чином, завдання визначення об'єкта (предмета) правового регулювання стосовно тварин, що не відносяться до об'єктів тваринного світу, складається як мінімум з трьох складових елементів. По-перше, спочатку слід відокремлювати одних від інших. По-друге, серед "відокремлених" необхідно провести класифікацію за групами тварин в залежності від їх виду (породи), цілей і можливостей використання їх людиною, включаючи умови утримання. По-третє, залишається питання щодо бездоглядних домашніх тварин. Яке законодавство повинно охоплювати їх своїм регулюванням? Очевидно, що не фауністичне. Ці питання повинні бути також як і інші віднесені до поки що відсутнього законодавства про використання та охорону тварин, які не є об'єктами тваринного світу. У ньому повинні бути виділені спеціальні норми про бездоглядних тварин.

Класифікація тварин, що не відносяться до об'єктів тваринного світу, і поділ їх на різні види (групи) необхідна для визначення можливого способу регулювання поведінки людей з зазначеними видами (групами) тварин, включаючи спеціальні норми і правила (імперативні, диспозитивні, заборонні, дозвільні і т.п.). З позицій цивілістики відносинам щодо володіння, користування і розпорядження тваринами як специфічним об'єктом цивільного права необхідно надати сучасний цивілізований характер, що забезпечує дотримання балансу публічних і приватних інтересів, а також охорону самих тварин. Законодавче визначення таких тварин, з встановленням для них чітких дефініцій і класифікації в якості об'єктів правового регулювання на державному рівні, а також вибір відповідного способу регулювання є для нормотворчого процесу найбільш складним і в той же час важливим і відповідальним кроком.

У Постанові пленуму Верховного суду України від 27.03.92 № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» відзначено: «За змістом статті 1187ЦКУ, ДПН слід визнати будь-яку діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди

через неможливість повного контролю за нею з боку людини» [42]. Наприклад, під час нападу на людину вовка, який втік із зоопарку, настає цивільно-правова відповідальність зоопарку як організації, яка веде комерційну діяльність з використанням ДПН. Навпаки, під час нападу на людину дикого вовка в лісі відповідальність держави за шкоду, заподіяну здоров'ю або життю громадянина, не настає, оскільки, хоча в цьому випадку вовк і є ДПН, а його власник (держава), але немає будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням ДПН.

Таким чином, власниками ДПН повинні визнаватися організації, що використовують тварин у видовищних, культурно-просвітницьких і розважальних цілях (цирки, зоопарки і т.д.). По відношенню до домашніх тварин діяльність громадян і організацій полягає в їх продовольчому (тваринництво, птахівництво, звірівництво) чи іншому використанні (наприклад, собаки можуть використовуватися в оперативно-розшуковій діяльності, а також для охорони, полювання, отримання вовни, комерційного розведення в розплідниках або для задоволення інших різних потреб (хазяїн - собака-компаньйон, собака-поводир і т.д.).

Отже, для віднесення тих чи інших об'єктів до ДПН використовується дві ознаки: наявність шкідливих властивостей; неможливість повного контролю за ними з боку людини.

Таким чином, стосовно тварин визнання їх ДПН можливо, якщо тварина здатна завдати значної шкоди здоров'ю або життю людини, майну громадян та організацій. Під шкідливими властивостями розуміються насамперед фізичні властивості (розміри, вага тварини, величина кігтів, зубів, наявність рогів тощо.), володіючи якими, тварина здатна заподіяти шкоду. Шкідливою психічною властивістю є агресивність тварини, яка не може повністю нівелюватися завдяки контролю з боку людини. Цілковито очевидно, що, наприклад, собака мініатюрної породи чи-хуа-хуа за своїми психофізичними властивостями не може завдати людині серйозних травм, на відміну від собаки породи ротвейлер. Однак поняття шкідливих властивостей

не вичерпується фізичними кондиціями і поведінковими особливостями тварини, і це абсолютно правильно: та ж нешкідлива собачка чи-хуа-хуа може завдати істотної шкоди здоров'ю людей, якщо виявиться заражена сказом. Тому питання про те, чи є тварина ДПН, повинно вирішуватися виходячи з конкретних обставин.

У зв'язку із зазначеним вище вважаємо помилковою точка зору тих науковців, які ототожнюють поняття «шкідливі властивості» і «психофізичні властивості», що приводить їх до неправильних висновків. Окремі породи собак в силу селекції у них службових або бійцівських якостей, особливих рис психіки складно віднести до групи повністю підконтрольних людині. Такі собаки, незважаючи на їх належність до виду домашніх собак, повинні бути віднесені до ДПН [36, с. 98]. Не випадково ЦКУ серед ДПН прямо не вказано на деякі конкретні породи собак (ч. 1 ст. 1187 ЦКУ).

Як бачимо, викладений підхід веде до юридичного «закріплення» окремих видів чи порід тварин в якості ДПН.

У контексті розгляду питання про тварин як ДПН не можна не торкнутися питання, яке зараз активно популяризується. А саме ідея розробки якогось переліку собак «потенційно небезпечних» або «особливо небезпечних» порід. Одна справа, якщо такий перелік розробити з метою, наприклад, введення адміністративного контролю за власниками собак таких порід, що передбачає обов'язкове проходження курсу дресирування на слухняність, підвищені штрафи за залишення собаки без нагляду та інші подібні заходи. В такому випадку ідею можна обговорювати з урахуванням досвіду ряду зарубіжних країн, що мають в своєму законодавстві подібні переліки порід. Зовсім інша справа, коли такий перелік або посилання на нього включений до норми статті 1187 ЦКУ. В цьому випадку при розгляді цивільних справ про заподіяння шкоди собаками винні заздалегідь "визначені", що не відповідає ні духу правосуддя, ні принципам цивільного законодавства.

Висновки до третього розділу.

Потрібно зазначити, що не тільки транспортні засоби є ДПН. До них відносяться і об'єкти, які мають особливий статус, наприклад тварини. А також і діяльність, яка має особливий характер, наприклад медична допомога, метою якої є допомогти, а не зашкодити.

Ні для кого не секрет, що в процесі здійснення медичної діяльності можуть застосовуватися предмети і речовини, які створюють підвищену ймовірність заподіяння шкоди для пацієнта. Більш того, самі наслідки від медичної діяльності в ряді випадків можуть виявитися невідконтрольними людині. З урахуванням цього можна з упевненістю стверджувати, що медичну діяльність слід вважати джерелом підвищеної небезпеки в тому розумінні, яке зазначено у положеннях ст. 1187 ЦКУ та правозастосовчій практиці.

З приводу віднесення окремих об'єктів тваринного світу до джерел підвищеної небезпеки до цих пір не вщухають наукові дискусії. Вкрай суперечлива по даній категорії судових справ і національна правозастосовна практика. Все це обумовлено відсутністю єдиного підходу судової системи до розгляду такої категорії цивільних справ.

У національному законодавстві види (групи) тварин ніяким чином не виділяються, оскільки відсутні нормативно правові акти, які консолідовано охоплювали б всі питання, пов'язані з утриманням таких тварин, забезпеченням як безпеки людини, так і сприятливого для їх проживання середовища, так і здоров'я і безпеки самих тварин, гуманного ставлення до них. Завдання визначення об'єкта (предмета) правового регулювання стосовно тварин, що не відносяться до об'єктів тваринного світу, складається як мінімум з трьох складових елементів. По-перше, спочатку слід відокремлювати одних від інших. По-друге, серед "відокремлених" необхідно провести класифікацію за групами тварин в залежності від їх виду (породи), цілей і можливостей використання їх людиною, включаючи умови утримання. По-третє, залишається питання щодо бездоглядних домашніх

тварин. Яке законодавство повинно охоплювати їх своїм регулюванням? Очевидно, що не фауністичне. Ці питання повинні бути також як і інші віднесені до поки що відсутнього законодавства про використання та охорону тварин, які не є об'єктами тваринного світу. У ньому повинні бути виділені спеціальні норми про бездоглядних тварин.

ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження правового регулювання відшкодування шкоди завданої джерелом підвищеної небезпеки на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу, можна зробити такі висновки:

1. Крім перерахування видів діяльності, які відносять до ДПН, законодавець згадує таку юридичну категорію, як ДПН, безпосередньо яким заподіюється шкода, та яким можливо володіти. З наведеного визначення випливає, що законодавець, визначаючи підстави і межі відповідальності за шкоду, заподіяну ДПН, традиційно оперує двома схожими поняттями, такими як діяльність, пов'язана з підвищеною небезпекою для оточуючих та визначенням самого об'єкту, який може бути віднесений ДПН.

2. Природу ДПН можна розкрити тільки при вивченні у сукупності законодавчої бази та судової практики, що дозволяє дати наступні визначення: ДПН - це те, що наділене шкідливими властивостями, непідконтрольними або неповністю підконтрольними людині, предмети матеріального світу, при експлуатації яких створюється можливість випадкового заподіяння шкоди оточуючим, навіть при прийнятті заходів щодо його запобігання [12, с. 143].

До діяльності, що створює підвищену небезпеку для оточуючих може бути віднесена будь-яка діяльність, здійснення якої створює підвищену небезпеку заподіяння шкоди через неможливість повного контролю над нею з боку людини, а також діяльність по використанню, транспортуванню, зберіганню предметів, речовин і інших об'єктів виробничого, господарського та іншого призначення, що володіють такими ж властивостями [12, с. 143].

3. Особливістю відповідальності за шкоду заподіяну ДПН є те, що для її застосування достатнім є наявність лише трьох умов: 1) завдана шкода; 2) протиправність поведінки заподіювача шкоди; 3) наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою і завданою шкодою. Четверта умова, яка є обов'язковою при відшкодуванні завданої шкоди – вина – у даній категорії справ не є обов'язковою. Оскільки, особа, яка заподіяла шкоду

ДПН, буде нести відповідальність незалежно від того, чи буде у її діях вина. Саме тому наявність вини доводити немає потреби.

4. Законодавством передбачено лише два випадки, коли особа може бути звільнена від відповідальності за завдану шкоду джерелом підвищеної небезпеки. Це непереборна сила, умисел потерпілого. У деяких випадках неправомірне заволодіння джерелом підвищеної небезпеки також буде підставою для звільнення від відповідальності. Але, нажаль, груба необережність потерпілого, є тільки підставою для часткового звільнення від відповідальності. Хоча, досить часто, ця поведінка потерпілого, і є наслідком заподіяння йому шкоди. Вважаємо, що з приводу даного зауваження, необхідно внести відповідні зміни до цивільного законодавства.

5. Проблема відповідальності за заподіяння шкоди джерелом підвищеної небезпеки при здійсненні медичної діяльності тісно пов'язана з визначенням кола осіб, які можуть нести відповідальність за заподіяння цієї шкоди. Існують різні точки зору, хто конкретно є цією особою, - зокрема, медичний працівник або медична організація, в якій він працює. При цьому серед науковців, які досліджували дану проблему відсутня чітко висловлена думка з даного питання. Також неоднозначною є і судова практика.

У той же час більшість фахівців, які є практикуючими в сфері права справедливо вважають, що такою особою є медична організація, працівник якої в порядку службового завдання і під її контролем здійснював відповідне медичне втручання, або лікар, який займається приватною практикою та здійснює дане втручання. Що ж стосується медичних працівників, то їх майнова відповідальність, як і майнова відповідальність будь-яких інших осіб, які працюють за трудовим договором, виникає не в рамках цивільного, а в рамках трудового законодавства. У сфері трудових відносин виникають наступні два види юридичної відповідальності - дисциплінарна і матеріальна, причому майновий характер носить тільки матеріальна відповідальність.

6. Стосовно тварин визнання їх джерелом підвищеної небезпеки можливо, якщо тварина здатна завдати значної шкоди здоров'ю або життю

людини, майну громадян та організацій. Під шкідливими властивостями розуміються насамперед фізичні властивості (розміри, вага тварини, величина кігтів, зубів, наявність рогів тощо.), володіючи якими, тварина здатна заподіяти шкоду. Шкідливою психічною властивістю є агресивність тварини, яка не може повністю нівелюватися завдяки контролю з боку людини. Тому питання про те, чи є тварина джерелом підвищеної небезпеки, повинно вирішуватися виходячи з конкретних обставин.

У контексті розгляду питання про тварин як джерела підвищеної небезпеки не можна не торкнутися питання, яке зараз активно популяризується. А саме ідея розробки якогось переліку собак «потенційно небезпечних» або «особливо небезпечних» порід. Одна справа, якщо такий перелік розробити з метою, наприклад, введення адміністративного контролю за власниками собак таких порід, що передбачає обов'язкове проходження курсу дресирування на слухняність, підвищені штрафи за залишення собаки без нагляду та інші подібні заходи. В такому випадку ідею можна обговорювати з урахуванням досвіду ряду зарубіжних країн, що мають в своєму законодавстві подібні переліки порід. Зовсім інша справа, коли такий перелік або посилання на нього включений до норми статті 1187 ЦКУ. В цьому випадку при розгляді цивільних справ про заподіяння шкоди собаками винні заздалегідь "визначені", що не відповідає ні духу правосуддя, ні принципам цивільного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Покровский, И.А. Основные проблемы гражданского права. Вступ. ст.: Маковский А.Л.; Библиогр.: Шиловост О.Ю. Москва: Статут, 2001. С. 287
2. Общий Устав российских железных дорог // Полное собрание законов Российской империи. Т. 5. 1885. С. 321
3. Яблочков, Т.М. Смешанная вина и ст. 683 т. X ч. I.: К вопросу об юридической природе ответственности владельцев железнодорожных и паровозных предприятий по статье 683 т. X ч. 1. Критико-догматическое исследование. Ярославль: Тип. Губ. правл., 1910. С. 3-13.
4. Малеина М.Н. Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под ред. А.Г. Калпина, А.М. Масляева. М.: Юридическая литература, 1997. – С. 125-130.
5. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Кн. 2 / сост.: Тютрюмов И.М.; науч. ред.: Ем В.С. М.: Статут, 2004. С. 437 – 438.
6. Гойхбарг, А.Г. Хозяйственное право РСФСР: Гражданский кодекс. Т. 1. М., Петроград: Гос. изд-во, 1923. С. 174.
7. Новицкая, Т.Е. Гражданский кодекс РСФСР 1922 года. История создания. Общая характеристика. Текст. Приложения. М.: Зерцало-М, 2002. С. 101.
8. Яшнева, С.Г. Ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности, в гражданском праве России и стран Западной Европы: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03 / С.Г. Яшнова – Москва. 2014. – 224 с.
9. Агарков, М.М. Проблема обязательств из причинения вреда // Избранные труды по гражданскому праву: в 2-х томах. Т. 2 / Агарков М.М. М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. С. 231

10. Иоффе, О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву // Избранные труды: Правоотношение по советскому гражданскому праву: в 4-х томах. Т. 1. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 416.

11. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 р. № 1540 – VI (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06#Text> (Дата звернення 13.10.2020).

12. Колесник К.О. Поняття та ознаки джерела підвищеної небезпеки. *Правова політика України: історія та сучасність: матеріали I Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 8 жовтня 2020 року).* – Ж.:Житомирська політехніка, 2020. 164 с.

13. Поняття та види джерел підвищеної небезпеки. Jurisprudense.club. URL:<https://jurisprudense.club/pravo-grajdanskoe/ponyattya-vidi-djerel-pidvischenoji.html> (дата звернення 15.09.2020р.)

14. Иоффе О. С. «Советское гражданское право». Москва, 1961, с. 398.

15. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в гражданском праве: учебное пособие. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. с. 188

16. Флейшиц Е.А. Обязательства из причинения вреда и из неосновательного обогащения. 1951. 232 с.

17. Майданик Л.А., Сергеева Н.Ю. Материальная ответственность заповреждение, здоровья./Л.А. Майданик, Н.Ю. Сергеева, Госюриздат, 1953,- с. 25.

18. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова Верховного суду України від 27.03.1992 р. №6 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (Дата звернення 20.10.2020 р.)

19. Цивільне право України : [навч. посіб.] / Ю. В. Білоусов, А. В. Ватрас, С. Д. Гринько та ін. ; [за ред. Р. О. Стефанчука]. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.

20. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 4 від 01.03.2013 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13> (дата звернення 13.10.19)

21. Боровська І. Зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як особистого цивільного права. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, Національна Академія 2004. С. 265-267

22. Цивільний Кодекс України: Коментар /за ред. Харитонова Є.О. - Х.: ТОВ „Одісей”, 2003. С. 752 - 754, 771 – 775

23. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах/ О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. 2 - е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 526 - 535

24. Кокот К. Форс-мажорне застереження у зовнішньоекономічному контракті: проблеми формулювання. *Юридичний журнал*. №11 (17). 2003. Юстиніан. С. 71 – 74

25. Невзгодина Е.Л. Проблемы ответственности исполнителя при оказании платных медицинских услуг / Под ред. Д.Х. Валева, М.Ю. Чельшева. - М., 2006. - С. 44.

26. Звездина Ю.А. Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда при оказании медицинских услуг: Автореф. дис. канд. юрид. наук. - СПб., 2001. - С. 17.

27. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

28. Глашев А.А. Медицинское право. - М., 2004. - С. 78

29. Кагаловская Э.Т., Солощева С.А., Лысенкова М.В., Бендз С.Ю. Страхование профессиональной ответственности медицинских работников в России: сущность и проблемы развития // *Финансы*. - 2003. - №10. - С. 42 - 46
30. Капанова С.Ю. Проблемы и перспективы развития страхования ответственности исполнителя медицинской услуги в Российской Федерации. *Страховое право*. 2009. №11 (18). С. 56.
31. Материалы по обобщению арбитражной практики по делам с участием Территориальных фондов обязательного медицинского страхования/ Под общ. ред. А.М. Таранова, О.В. Андреевой, М.А. Ковалевского, Ю.Н. Крюкова. М., 2002. Т. 6. С. 16
32. Мохов А.А. Медицинское право (правовое регулирование медицинской деятельности). Волгоград, 2003. С.157
33. Пристанскова Н. И. Проблемы гражданско-правовой ответственности за ненадлежащее оказание медицинской помощи. *Медицинское право и этика*. 2003. №2. С. 61;
34. Стеценко С. Г. Медицинское право. СПб., 2004. С. 321
35. Баринов С.А., Коршунов Н.М. Медицинская деятельность как источник повышенной опасности. *Современное право*. 2011. №9. С. 39.
36. Захаров Д.Е. Животные как источник повышенной опасности // *Российское право: образование, практика, наука*. 2009. № 9 (62). С. 98
37. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. М. 1966. С. 65
38. Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 № 2894-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення 20.10.2020)
39. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: закон України від 08.07.2011 № 3677-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text> (дата звернення 20.10.2020)
40. Про мисливське господарство та полювання: закон України від 22.02.2000 № 1478-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (дата звернення 20.10.2020)

41. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 Держспоживстандарт України; Наказ, Класифікатор від 11.10.2010 № 457 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> (дата звернення 20.10.2020)

42. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: постанова пленуму Верховного суду України від 27.03.92 № 6 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>